

Jože Krall

SLOVENSKE PARTIZANSKE TISKARNE V ZADNJIH NEMŠKIH OFENZIVAH NA SLOVENSKEM

Usoda partizanskih tiskarn v zadnjih ofenzivah, ki jih je sprožil nemški okupator proti obsežnim osvobojenim ozemljem v posameznih slovenskih pokrajinah, v katerih so obratovale partizanske tiskarne, je bila zelo različna.

Nemci so se zaradi vse obsežnejših zavezniških ofenziv in prodorov tako na vzhodni, kakor tudi na zahodni in južni fronti v Evropi, morali jeseni 1944, po prodoru rdeče armade v Romunijo in čez Donavo v jugovzhodni del Jugoslavije, umakniti s svojo jugovzhodno armadno skupino z Balkana. Pri svojem umiku iz Grčije prek Jugoslavije so se morale enote armadne skupine generala A. von Löhra spopadati in boriti z enotami narodnoosvobodilne vojske in partizanskimi odredi Jugoslavije.

Nemško vrhovno poveljstvo je v svoji skrbi, da čimbolj skrči svoje frontne črte in postavi svojo zadnjo obrambo v predalpskem in alpskem svetu, začelo graditi v prvi polovici oktobra 1944 obrambno črto od Gornje Radgone po desnem bregu Mure do Razkrižja, nato pa ob slovensko-hrvaški meji do Brežic. Od tu so jo nadaljevali po dolini Krke do Novega mesta, ki so ga že močno utrdili, in dalje čez Suho krajino in Notranjsko do Postojne. To obrambno črto naj bi zasedle umikajoče se nemške armade, se od tu upirale in omogočile umik vseh svojih enot v Nemčijo.

Obsežna osvobojena ozemlja v Sloveniji, tako na Dolenjskem, v Slovenskem primorju kot tudi na Gorenjskem, ki so že vse od velike nemške ofenzive po kapitulaciji Italije jeseni 1943 močno moralno in materialno podpirala NOV in POS, so bila ves čas nemškemu okupatorju trn v peti. S pogostimi lokalnimi ofenzivnimi akcijami je s pomočjo kvislinških enot slovenskega domobranstva večkrat poskušal odpraviti ta osvobojena ozemlja. Spričo vse večje udarnosti in posebne taktike partizanske vojske pa se jim ni posrečilo povsod zasesti in obdržati osvobojenega ozemlja.

Najbolj živo pa je bil nemški okupator prizadet z osvoboditvijo Zgornje Savinjske doline, kjer se je poleti in jeseni 1944 razmahnila na osvobojenem ozemlju živahna politična in vojaška partizanska dejavnost. Na tem ozemlju je nova ljudska oblast organizirala vrsto ustanov, ki so urejale življenje na osvobojenem ozemlju Štajerske, ki so jo imeli Nemci že za povsem svojo.

V močno oporo so bile ljudski oblasti na osvobojenem ozemlju s svojim tiskom kar tri partizanske tiskarne, ki so jih proti koncu septembra 1944 preselili z Moravskega v Zgornjo Savinjsko dolino.

Partizanske tiskarne na Štajerskem

Na Moravškem sta že vse od pomladi 1944 delali dve partizanski tiskarni, imenovani s konspirativnimi imeni tiskarna »8A« in tiskarna »4M«. Okupator je zaradi naglega širjenja osvobodilnega gibanja na Gorenjskem začel ustanavljati tudi na Gorenjskem kvislinske domobranske enote iz domačinov in jih nameščal v posameznih postojankah na Kamniškem, da bi z njihovo pomočjo zatrl osvobodilno gibanje. Domobranci so se začeli znašati nad prebivalstvom s strašnim nasiljem in odkrivali skrivne partizanske bunkerje, v katerih so imeli partizani svoje tehnike in tiskarne ter skladišča raznega gradiva. Zato je tudi obratovanje obeh partizanskih tiskarn na Moravškem postalo že poleti 1944 zelo težavno.

Ker je osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini omogočalo partizanskim tiskarnam mirnejše in učinkovitejše delo, je vodstvo osvobodilnega gibanja odločilo, da prestavi partizanske tiskarne z ogroženih predelov na Kamniškem in Moravškem v osvobojeno Zgornjo Savinjsko dolino. Prevoz treh tiskarskih strojev, od katerih je bil samo eden moderen brzotiskalni stroj na električni pogon, dva pa sta bila manjša tiskarska stroja (tigla), so opravili s pomočjo enot IV. operativne cone z Moravškega čez Menino planino v Zadreško dolino.

V Zadreški dolini so postavili z malim tiskarskim strojem znamke Victoria-Merkur najprej tiskarno pri posestniku Kreflu na Brdu pri Šmartnem ob Dreti. To tiskarno so imenovali tiskarna Krim, v uradnem medsebojnem dopisovanju pa so še vedno uporabljali le šifro »4M«. Tiskarna je obratovala na tem mestu le od 2. do 16. oktobra 1944, ker je postala med tamkajšnjimi ljudmi kmalu preveč poznana. Zaradi tajnosti tiskarne so jo skrivaj preselili v osamljeno gorsko kmetijo k posestniku Enciju v Mačkin kot pri Novi Štifti. Tiskarni, ki jo je vodil stavec Franc Pirnat-Ivče in je delalo v njej 17 oseb, so dali na novem mestu ime Pohorska tiskarna.¹

Za tiskarno z avtomatskim brzotiskalnim strojem znamke Super-Heidelberg so pripravili skriven prostor v opuščnem kegljišču posestnika in mlinarja Franca Kranjca v Kropi pri Bočni. V skrivni prostor so morali napeljati elektriko, da so na avtomatskem tiskarskem stroju lahko tiskali. V tiskarni, ki jo je vodil tiskarski strojnik Drago Dolanc-Dušan, so tiskali predvsem časopis Slovenski poročevalec. Tiskarna, ki so jo na svojih izdelkih imenovali Podružnica Partizanske tiskarne, je obdržala skrivno šifro »8M«. Tiskala je le od začetka oktobra pa do 12. novembra 1944, ko so zaradi nenadnega vdora okupatorja v vasi Bočna in Šmartno ob Dreti, ki ju je požgal, opustili delo v njej. Ker velikega avtomatičnega stroja zaradi električnega pogona niso mogli porabiti na drugem skrivnem mestu in ga na željo Centralne tehnike tudi niso mogli prepeljati na Dolenjsko, so stroj v napravljenem bunkerju zazidali, drugo tiskarsko gradivo pa porazdelili med obe drugi partizanski tiskarni. Stroj je bil tako dobro skrit, da ga okupator v svoji na široko zasnovani zimski ofenzivi kljub skrbnemu iskanju ni našel. Po osvoboditvi so tiskarski stroj vrnili lastniku Veitu, ki ga je dal velikodušno na voljo za tiskanje osvobodilnega tiska.

¹ Poročilo CT KPS, grafični oddelek za Gorenjsko, Štajersko in Koroško Centralni tehniki KPS 12. XI. 1944 v arhivu IZDG.

V začetku novembra 1944 so prišli s Kamniškega še partizanski tiskarji iz tiskarne »7A«, ki je delala že od poletja 1944 v Kamniški Bistrici. Tiskarji so hoteli prepeljati svoj stroj v Zgornjo Savinjsko dolino. Pri prevozu čez Tomanovo planino pa jim je stroj zdrknil z voza in se pri tem pokvaril. Ker so imeli v Zgornji Savinjski dolini na voljo še manjši tiskarski stroj, so pokvarjeni stroj skrili. Pozneje so ga odposlali na Dolenjsko, kjer so nato stroj popravili in ga uporabili v Tehniki glavnega štaba NOV in POS v Črnomlju.

Tiskarji tiskarne »7A« so odšli v Zgornjo Savinjsko dolino, kjer so prevzeli mali tiskarski stroj in se vključili v Grafični oddelek za Gorenjsko, Štajersko in Koroško, ki ga je vodil preizkušeni tiskar in dober organizator partizanskih tiskarn, Ivan Melik-Gojmir. Mali tiskarski stroj znamke Victoria, ki so ga konec septembra pripeljali z ostalima strojema iz Moravškega, so tiskarji iz kamniške tiskarne prepeljali na samotno kmetijo k posestniku Alojzu Jelšniku (po domače pri Govšku) pri Sv. Lenartu na obronkih Lepanatke nad Gornjim gradom. V tiskarni, ki so jo imenovali Pravica (s šifro »7A«), so začeli tiskati 8. novembra 1944. Tiskarno je vodil stavec Rudi Snoj-Domen, strojnik v tiskarni pa je bil Lado Jeretina-Maks.²

Vse tri tiskarne so med svojim obratovanjem, pod vodstvom prej omenjenega Grafičnega oddelka za Gorenjsko, Štajersko in Koroško s sedežem v Juvanju pri Radmirju, natisnile precej osvobodilnega tiska. Ta tisk, ki so ga razširjali po vsej Štajerski, je še posebno bodel okupatorja v oči, saj je vedel, da prihaja z osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini in da spodbuja slovensko prebivalstvo vseh treh slovenskih pokrajin v njegovem boju za osvoboditev.

Osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini v sredi med obema slovenskima pokrajinama, ki jih je zasedel nemški okupator, Gorenjsko in Štajersko, je predstavljalo pomembno oviro v strateških ciljih nemške vrhovne komande. Obe pokrajini sta bili zelo važni za Nemce, saj sta s svojimi prehodi proti nemškemu rajhu in med obema frontama v Italiji in Jugoslaviji predstavljali važno manevrsko ozemlje v zadnji razvojni stopnji druge svetovne vojne, ki se je bližala svojemu koncu. Prav iz teh razlogov okupator ni mogel še dalje trpeti osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini. Zato je tudi pripravil obsežno ofenzivo proti Zgornji Savinjski dolini, ki jo je pozneje razširil še na druga sosednja ozemlja na Kamniškem in Moravškem.

Ofenzivo je okupator začel že 28. novembra 1944, ko so se vneli prvi srditi boji na ustju Zgornje Savinjske doline vzhodno od Mozirja med njim in enotami IV. operativne cone.³ Že 5. decembra je zasedel Mozirje in Nazarje. 10. decembra pa je začel s splošnim napadom na osvobojeno ozemlje z močnimi silami ob podpori topništva in tankov kar s treh strani. Iz Mozirja je prodiral proti Ljubnemu, iz Črne proti Solčavi, iz Kamnika pa proti Črnicu in Novi Štifti. Dne 13. decembra je zasedel Luče, nato pa še Ljubno in Gornji grad. Zaradi velike nemške premoči so se morale enote IV. operativne cone v neprestanih bojih s sovražnikom umikati čez zasneženo Menino planino proti Tuhinjski dolini in na Moravško. O umiku partizanskih enot pa so bili obveščeni pravočasno vsi civilni upravni in politični forumi tako, da so se tudi ti lahko pravočasno umaknili pred prodirajočimi sovražniki.

² Poročilo navedeno v op. 1 in poročilo istega 23. XI. 1944 v arhivu IZDG.

³ Poročilo štaba IV. oper. cone NOV in POS, operac. odsek št. 1119 glavnemu štabu NOV in POS 7. XII. 1944 v arhivu IZDG.

Tudi Grafični oddelek za Gorenjsko, Štajersko in Koroško, ki je vodil obe tiskarni, je hitro pospravil stroje v svoji knjigoveznici in vse druge reči ter obvestil osebje obeh tiskarn o nastalem položaju. Opozoril ga je, naj takoj dobro skrije tiskarske stroje in se pripravi na umik iz Zgornje Savinjske doline. Člani Grafičnega oddelka in člani Pohorske tiskarne v Mačkinem kotu so se združili in se skupno prebijali po globokem snegu čez Menino planino na Moravško, kjer so hoteli počakati konca nemške ofenzive na Štajerskem, da bi nato nadaljevali svoje delo. Ker pa je okupator razširil svojo ofenzivo tudi na kamniško območje in na Moravško, so se vsi člani grafičnega oddelka kakor tudi ves strokovni kader Pohorske tiskarne prepeljali 23. decembra 1944 pri Jevnici čez Savo in odšli na Dolenjsko v Centralno tehniko. Ta je ves tehnični kader porazdelila po tamkajšnjih osrednjih tiskarnah, kjer so nadaljevali svoje tiskarsko delo.⁴

Bolj tragična pa je bila usoda članov tiskarne Pravica, ki so sicer dobro skrili svoj tiskarski stroj in drugo gradivo, tako da ga sovražnik v ofenzivi kljub skrbnemu iskanju po hišah ni našel. Člani te tiskarne so se odločili, da se prebijejo čez Veliko planino na Kamniško, kjer so delali že prej. Po visokem snegu in skozi velike zamete so se v mrazu z največjo težavo prebijali čez Veliko planino na Kamniško, kamor so prišli povsem izmučeni 5. januarja 1945 do Rudnika pri Radomljah. Tamkaj so se zatekli v nekdanje skrivne bunkerje, kjer so imeli spomladi 1944 nameščeno svojo tiskarno »7A« in skladišča za papir in drugo tiskarsko gradivo. Premočeni, premraženi in sestradani so se zatekli v enega izmed štirih bunkerjev. V druge bunkerje pa so se umaknili politični aktivisti kamniškega okrožja, ki jih je tja sklical tedanji sekretar OK KPS Kamnik Edvard Peternel-Tinko, da bi se pogovorili o aktivističnem delu po končani ofenzivi. Tako se je zbralo v štirih bunkerjih nekdanje partizanske tiskarne na Kamniškem okoli trideset aktivistov in drugih partizanov, ki so se umaknili pred sovražno ofenzivo bodisi iz Zgornje Savinjske doline ali z Moravškega, kjer je sovražnik 27. decembra 1944 pričel z veliko ofenzivno akcijo, da bi preprečil prehod partizanov čez Savo na Dolenjsko. Dne 29. decembra 1944 je sovražnik pripeljal v kamniško okrožje še nove okrepitve, ki so sodelovale v nadaljnjih akcijah proti partizanom na Kamniškem in Moravškem.⁵

Sovražniki so verjetno zaradi izdaje 6. januarja 1945 popoldne obkolili bunkerje v mladem smrekovem gozdiču pri Rudniku. Ker je nekdo od skritih v enem izmed bunkerjev popoldne odkril pokrov, je opazil v bližini nemškega stražarja oblečenega v belo haljo. Z odločnim izpadom iz bunkerja so se nekateri rešili z begom, drugi pa so padli na begu. Sovražniki, ki so imeli bunkerje obkoljene, so zahtevali od tistih, ki so ostali v bunkerjih, da se predajo. Nekateri od skritih v bunkerjih so si raje sami vzeli življenje, druge pa so zajeli. Partizanke, ki so bile v bunkerjih, so odgnali v Kamnik, dvanajst partizanov, zajetih v bunkerjih, pa so naslednji dan 7. januarja 1945 ustrelili nad kamnolomom v Vrhovljah.⁶ Med njimi sta bila tudi vodja tiskarne Pravica stavec Rudi Snoj-Domen in tiskarski strojnik Lado Jeretina-Maks. V bunkerju, kjer

⁴ Ivan Melik-Gojmir, *Partizanske tiskarne na Štajerskem v borbi za svobodo*. Savinjski vestnik 1954, št. 28–36 (16. VII.–10. IX.); isti Zrcalo dela. Savinjski vestnik 1961, št. 1, stran 7.

⁵ Kamniški zbornik 1961, str. 253–257.

⁶ Prav tam, stran 251.

so bili skriti tiskarji, usodnega dne nista bila člana tiskarne stavec Jože Simončič in sodelavka tiskarne Anica Škerjanc-Planika, ki sta odšla k svojim znancem oziroma domačim in sta se tako rešila.

Največ partizanov, to je političnih delavcev na terenu in pripadnikov zalednih vojaških oblasti je bilo zajetih in pobitih na Moravškem in ob Savi, ko so se skušali prebiti na Dolenjsko. Sovražniki so nato postavili v Moravški dolini močne postojanke, s katerimi so onemogočili vsakršno politično delo aktivistom OF na Moravškem in Kamniškem. Glavnina nemških sil, ki so izvajale ofenzivo na Štajerskem in Moravškem, se je 7. januarja 1945 začela umikati v svoje izhodiščne postojanke. S tem je bila velika nemška ofenziva v glavnem končana.⁷

Partizanskih tiskarn v Zgornji Savinjski dolini niso več obnovili, čeprav so ostali nepoškodovani vsi dobro skriti tiskarski stroji in vse drugo tiskarsko gradivo. Nadaljnji nagli razvoj dogodkov proti koncu vojne ni dopuščal obnove partizanskih tiskarn na Štajerskem. Kljub temu pa so dobivali tamkaj dovolj narodnoosvobodilnega tiska, ki so ga tiskale osrednje tiskarne na Dolenjskem.

Gorenjske in Primorske partizanske tiskarne v zadnji nemški ofenzivi

Zaradi uspehov, ki so jih dosegle enote IX. korpusa NOV in POJ na Gorenjskem, v Dolomitih in na Trnovski ter Banjski planoti v prvih dveh mesecih leta 1945 in zaradi zavarovanja hrbta svojim enotam, je okupator pripravil svojo največjo ofenzivo, s katero so zajeli vso Gorenjsko južno od Save ter vse ozemlje čez nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo, vso Šentviško planoto do rek Bače in Idrijece ter Cerkljansko. V drugi stopnji ofenzive pa so sovražniki hoteli očistiti partizanov vse ozemlje južno od reke Idrijece do Soče, to je Šebreljske hribe, Vojskarsko in Banjsko planoto ter Trnovski gozd.

To skupno ofenzivo sta načrtovala štab višjega vodje SS in policije v XVIII. obrambnem okrožju generala policije Erwina Rösenerja, pod katerega je spadala tudi vsa Gorenjska, in štab višjega vodje SS in policije generallajtnanta Odila Globocnika v »operacijski coni Jadransko primorje«.

V prvi razvojni stopnji te široko zasnovane ofenzive, ki jo je začel Rösener 19. marca 1945, sta se znašli obe gorenjski partizanski tiskarni Trilof v Davči in Donas na Jelovici. Sovražniki so namreč tega dne prodrli iz Kroke čez Jelovico v Selško dolino, naslednjega dne pa so prodirali tudi s črte Podbrdo-Škofja Loka po Selški in Poljanski dolini proti Cerknemu, kjer je tedaj bilo pokrajinsko vodstvo osvobodilnega gibanja za Slovensko primorje, v vasi Poljane nad Cerknim štab IX. korpusa NOV in POJ, v Davči pa pokrajinsko vodstvo osvobodilnega gibanja za Gorenjsko s Pokrajinsko tehniko KPS za Gorenjsko in tiskarna Trilof.

Prav tiste dni, ko so sovražniki pripravljali ofenzivo, je bila v Davči konferenca tehnikov in tiskarjev iz vse Gorenjske. Sredi razpravljanja so bili obveščeni o nemških koncentracijah in o začetku nemške ofenzive na Gorenj-

⁷ Radijske depeše med štabom IV. operac. cone in glavnim štabom NOV in POS v fasc. 46/1, 2 in 3 v arhivu IZDG.

skem. Zbrani tehniki in tiskarji so se porazdelili v posamezne skupine, ki so se porazgubile po davških hribih in grapah ter se s spretnim partizanskim manevriranjem izognile spopadam s premočnim sovražnikom.⁸

Po močnih spopadih in bojih, še posebno na Šentviški planoti, so sovražniki po nekaj dnevih premestili svoje sile na druga področja ter zato niso do potankosti preiskovali vsega področja. Tako na področju Davče v ofenzivi niso odkrili niti dobro skrite velike barake Pokrajinske tehnike v težko pristopni dolini Zale, niti skromnih prostorov partizanske tiskarne Trilof v grapi pod Španom v Davči.

Člani tiskarne Trilof, ki so se po končani ofenzivi ponovno zbrali v tiskarni, so že sredi aprila 1945 pričeli zopet tiskati⁹ in so nato tiskali vse do osvoboditve. Že na pragu svobode pa je zadela 3. maja nekatere člane tiskarne huda nesreča. Tega dne so namreč sovražniki zapustili Sorico in je zato odšlo iz tiskarne Trilof nekaj članov in ena članica tiskarne v Sorico. Ko so se ponoči vračali v tiskarno, je pri Podborštu kurirju Lojzetu Šuštarju v roki eksplodirala nemška bomba, pri kateri se je slučajno odtrgal sprožilec. Bomba je težko ranila kurirja Lojzeta, ki je med prevozom v Železnike umrl. Od drugih so bili lažje ali huje ranjeni trije člani tiskarne. Nepoškodovana je ostala od vseh petih samo tovarišica, ki je šla za njimi. Tako je izgubila tiskarna Trilof skoraj ob koncu vojne nekaj sodelavcev.¹⁰ Čeprav je bila s tem pri svojem delu zelo oslABLJENA, so v njej vendar še natsnili nekaj letakov in drugih tiskov. Kot zadnja tiska so v tiskarni natisnili 8. maja 1945 letak o brezpogojni kapitulaciji vseh nemških sil, ponoči od 8. na 9. maj pa še letak, s katerim sta razglasila Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko in Komanda gorenjskega vojnega področja odredbo za ohranitev miru in varnosti državljanov v osvobojeni domovini.¹¹

Manj sreče je imela v zadnji nemški ofenzivi druga gorenjska tiskarna Donas, ki so jo namestili v leseni baraki na Jelovici, uro hoda od vasi Rudno, v neki grapi pod strmim skalovjem imenovanim Orli.

Po zgoraj omenjeni konferenci tehnikov in tiskarjev v Davči, ko so se udeleženci razdelili na posamezne skupine, so eno izmed skupin, ki se je mudila v neki osamljeni kmetiji v dolini Zale, iznenadili sovražniki. V tej skupini sta bila tudi dva člana tiskarne Donas, ki sta se odločila, da se prebijeta čez cesto v Selški dolini do tiskarne Donas ter ugotovita, kaj se je zgodilo s tiskarno in preostalimi člani. Ko sta vsa utrujena in izčrpana prišla do tiskarne, ni bilo v njej nobenega člana tiskarne. V tiskarni pa je stal še vedno tiskarski stroj in drugo tiskarsko gradivo, ki ga ob nenadnem odhodu proti Bohinju člani tiskarne niso utegnili umakniti in skriti. Ker je bil v ofenzivi ujet tudi eden izmed članov tiskarne, sta oba člana tiskarne, ki sta se vrnila, poskrbela najprej za to, da umakneta iz barake tiskarski stroj in tiskarsko gradivo, saj je bilo pričakovati, da bodo sovražniki izsilili od ujetega člana tiskarne priznanje, kje je tiskarna.

S pomočjo še enega kurirja iz tiskarne, ki se je tedaj pojavil pri tiskarni, so razdrli nekaj najtežjih delov stroja in nato vse dele stroja poskrili v bližini tiskarne v visokem snegu, ki je tedaj še ležal na Jelovici. Tako so poskrili tudi

⁸ J. Krall, *Illegalne tiskarne grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko. Letopis Muzeja narodne osvoboditve 1957*, stran 77.

⁹ Dopis Franca Boštjančiča-Boša Bodinu (A. Ariglerju) 17. IV. 1945 v arhivu IZDG.

¹⁰ Poročilo Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko 5. V. 1945 v arhivu IZDG.

¹¹ Letak v arhivu IZDG.

drugo tiskarsko gradivo in sledove v snegu za seboj temeljito zbrisali. Ker so domnevali, da bodo sovražniki verjetno le prišli do tiskarne, so se nato od tamkaj umaknili.¹² Že 31. marca 1945 so prišli sovražniki do barake tiskarne in jo požgali. Tiskarskega stroja, njegovih delov in drugega tiskarskega gradiva, skritega v visokem snegu poleg tiskarne, pa niso našli in je tako vse ostalo nepoškodovano. Po končani ofenzivi so se tiskarji, ki so se v ofenzivi umaknili iz tiskarne proti Bohinju, kamor tedaj ni segla nemška ofenziva, vrnili na Jelovico in hoteli znova zgraditi barako za tiskarno ne nekem drugem mestu. Ker pa so bili za tiskarno dani boljši pogoji v že osvobojenem bohinjskem kotu, so prepeljali tiskarski stroj in tiskarsko gradivo v Ukanc, kjer so v vili dr. Neubauerja postavili tiskarski stroj. Dne 8. maja 1945 so natiskali zadnji tisk ter ga naslednjega dne odposlali iz tiskarne.¹³

Tako je obema gorenjskima partizanskima tiskarnama na desnem bregu Save uspelo kljub najhujši nemški ofenzivi in vsem težavam, ki so ju prizadele, tiskati s krajšimi ali daljšimi zastoji vse do zadnjega dne nemške okupacije.

X

Ofenzivo, ki jo je začel nemški okupator na Gorenjskem proti Cerknemu in čez Šentviško planoto do reke Idrijce, so nadaljevale nemške enote pod vodstvom višjega vodje SS in policije generallajtnanta Odla Globocnika na področju južno od Idrijce, to je na Šebreljah, Vojskem ter na Trnovski in Banjški planoti. Ta gorata, močno razčlenjena in gozdnata območja so bila zelo primerna za razna skrivna bivališča partizanskih bolnišnic, tiskarn in tehnik ter skrivališča raznega gradiva, potrebnega osvobodilnemu gibanju za njegov obojeden odpor. Tako sta na obsežnem osvobojenem ozemlju Vojskega in Šebrelj bili tudi obe primorski partizanski tiskarni.

Največja in najbolje opremljena primorska partizanska tiskarna, imenovana Slovenija, ki je imela avtomatični brzotiskalni tiskarski stroj, je bila v strmi grapi imenovani V studencih pod Ogalci pri Vojskem. V tej tiskarni so tiskali časnik Partizanski dnevnik, edini dnevnik v vsem našem osvobodilnem gibanju in odporniškem gibanju drugih zasužnjenih narodov v Evropi. Druga partizanska tiskarna Doberdob z manjšim tiskarskim strojem pa je tiskala v samotni in težko dostopni grapi, imenovani Strojenci v Šebreljskih hribih nad vasjo Stopnik. V tej tiskarni so tiskali med drugim osvobodilnim tiskom tudi časopis za italijansko protifašistično usmerjeno prebivalstvo Slovenskega primorja *Il nostro avvenire*.

Da bi si mogli sovražniki zagotoviti prost manevrski prostor na prehodih iz severne Italije proti vzhodu in severu, to je po Vipavski dolini čez postojnska vrata, po dolinah Soče in Idrijce ter Bače in po Selški in Poljanski dolini na Gorenjsko in čez karavanške prelaze na Koroško, so hoteli na vsak način zavzeti in očistiti od partizanov zasedene višinske predele nad temi dolinami. Prav te predele pa so imele zasedene enote IX. korpusa NOV in POJ. Zato so sovražniki že v prvih mesecih leta 1945 skušali stalno zasesti Banjško planoto, višine Trnovskega gozda nad Vipavsko dolino in nad dolino reke Idrijce ter postaviti nekaj stalnih postojank v obrobni vseh na teh planotah. Z več ofenzivnimi akcijami se jim je posrečilo zavzeti Trnovo, od koder so skušali večkrat

¹² Dopis Lovra Mandelca Bodinu 27. IV. 1945 v arhivu IZDG.

¹³ Glej navedeno delo v op. 81 Letopis Muzeja narodne osvoboditve 1958, stran 51.

prodirati v notranjost Trnovskega gozda. V ofenzivni akciji od 3. do 6. marca 1945 jim je uspelo zasesti južno pobočje Trnovskega gozda ter tako zavarovati odsek Col-Čepovan-Gorica-Vipavska dolina, kjer so postavili več svojih postojank, ki naj bi služile za izhodišča v bodoči veliki ofenzivi.¹⁴

Štab IX. korpusa NOV in POJ je takoj uvidel varnost za osvobojeno ozemlje na Trnovski in Banjški planoti in zaporo partizanskih postojank v Trnovskem gozdu od svojih preskrbovalnih baz v Vipavski dolini. Zato je organiziral obsežno korpusno akcijo, ki se je začela 16. marca 1945 in s katero so pregnali sovražnika s Trnovskega gozda.¹⁵

Medtem pa je okupator že zasnoval svojo največjo ofenzivo na Gorenjsko in Slovensko primorje, ki jo je začel, kot že omenjeno, 19. marca na Gorenjskem s tem, da so njegove sile prečesale ozemlje med rekami Savo, Soro, Idrijco in Bačo. V dogovoru med Rösenerjevim in Globocnikovim štabom so Globocnikove enote držale zaporo v Baški grapi in po dolini Idrijce, da bi tako lahko uničili glavnino IX. korpusa, za katero so domnevali, da je okoli Žirov in Cerknega. Kljub nemški zapori ob reki Idrijci pa je uspelo štabu IX. korpusa s civilnimi pokrajinskimi forumi iz Cerknega in nekaterimi vojaškimi enotami prebiti se čez Idrijco na Trnovsko planoto in na Vojsko.

Nemške enote, ki so zapirale Banjško in Trnovsko planoto na jugu, so dobile ukaz očistiti Banjško planoto. Te enote so bile v stalnih bojih z enotami IX. korpusa NOV in POJ, ki so se prebile skozi zaporo ob reki Idrijci in branile že tako skrčeno osvobojeno ozemlje na Banjški in Trnovski planoti na odsekih Grgar-Čepovan, Trnovo-Voglarje-Podgozd in Podgozd-Zavrh-Lokovec, na južni strani Trnovskega gozda pa so branile odseke Kočevše-Tlaka, Dol-Otlica in pri Krnici. Najhujši pritisk so izvajale nemške enote na Banjški planoti, kjer so jih enote IX. korpusa zadrževale vse do 23. marca, ko se je okrepljeni sovražnik zvečer pripravil za napad na Trnovski gozd.

Ker je Globocnik spoznal, da Rösenerju ni uspelo uničiti partizanskih enot na Gorenjskem in na desnem bregu Idrijce, ampak so se te večinoma prebile na področja južno od reke Idrijce, je 24. marca začel svojo največjo ofenzivo (imenovano s skrivnim imenom Winterende), ki je zajela vse območje med rekami Vipavo-Sočo-Idrijco ter na črti Idrija-Črni vrh-Col.

Ob reki Idrijci je držala zaporo še vedno ena skupina Globocnikovih enot, na črti Gorica-Col-Idrija pa Dinarska četniška divizija, ki je prišla že jeseni 1944 v Slovensko primorje. Srditi boji za posest Trnovske planote in Vojskega so trajali vse od 24. pa do 30. marca 1945, ko je dosegla nemška ofenziva svoj višek in je sklenila obroč okrog vseh enot IX. korpusa, ki so bile v Trnovskem gozdu. V obroču sta bili tudi partizanski tiskarni z njunim vodstvom, Pokrajinsko tehniko KPS za Slovensko primorje.

Pokrajinsko vodstvo osvobodilnega gibanja in štab IX. korpusa sta sklenila, da se morajo številni partizani-aktivisti, ki so se zbrali v Trnovskem gozdu, prebiti v Vipavsko dolino in na Kras, da bi s tem omogočili lažje manevriranje in preboj partizanskim vojaškim enotam. Že zvečer 30. marca je štab IX. korpusa odločil, da se prebijejo enote XXXI. divizije NOV in POJ z ranjenci proti vzhodu v smeri Pivke, italijanska divizija Garibaldi-Natisone z dvema brigadama proti zahodu na Banjško planoto, štab korpusa z vodilnimi

¹⁴ Stanko Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Nova Gorica 1965, str. 77–85.

¹⁵ Prav tam, stran 113.

forumi osvobodilnega gibanja na Primorskem pa z deli XXX. divizije in Gradnikovo brigado iz XXXI divizije proti severu. Ker v noči 30. na 31. marec XXXI. divizija še ni mogla oditi na pot, so ostale zadnjega marca enote IX. korpusa še na starih položajih in odbijale sovražnika. Že zvečer pa sta se tako XXXI. divizija kot divizija Garibaldi-Natisone brez večjih bojov prebili iz obroča vsaka v svojo smer. Štab korpusa s političnim vodstvom in enotami XXX. divizije in Gradnikovo brigado pa so se podali od Kozjih sten proti severu, kjer so jih zjutraj 1. aprila na prostoru med Gačnikom, na Ogalcah in Oblakovim vrhom pričakali sovražniki. V bojih, ki so trajali ves dan, so naši utrpeli hude izgube, saj jim je šele ponoči med 1. in 2. aprilom uspel preboj iz nemškega obroča.¹⁶

Vodstvo Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko primorje je takoj potem, ko so se morale enote IX. korpusa umakniti na nove položaje nad Lokvami in Malo Lazno, odločilo, da se precej številno osebje Pokrajinske tehnike, ki je tedaj štelo 19 članov,¹⁷ skrči na najmanjše število članov, ki so bili nujno potrebni za nadaljnje delo obeh tiskarn. Vodja ciklostilnega oddelka z nekaterimi drugimi člani Pokrajinske tehnike je odšel že med samo ofenzivo s sedeža pokrajinske tehnike na kmetiji Pisanca v ciklostilno tehniko »C-32« (nekdanjo tehniko Krn) na Tolminsko. Dne 25. marca zvečer so šli čez reko Idrijco in se povzpeli na najzahodnejši del Šentviške planote v vas Logaršče, ki je bila zunaj nemške zaporne črte. Tu se jim je priključilo še okoli 115 razhajkanih partizanov s Šentviške planote, ki so se hoteli prav tako prebiti čez cesto in železniško progo v Baški grapi na Tolminsko. Nekaj borcev je postavilo zasedo na cesti, drugi pa so pohiteli čez železniško progo, reko Bačo in cesto ter se že vzpenjali v strmo pobočje hriba onkraj ceste na desnem bregu Bače, ko je nemška obhodna straža naletela na partizansko zasedo ob cesti in se spopadla z njo. Na streljanje na cesti so postali pozorni nemški in italijanski vojaki v postojankah in bunkerjih ob progi in začeli streljati na umikajočo se kolono v strmeh, kamnitem in tedaj še golem pobočju na desni strani Bače. Zaradi nenadnega napada z minometi se je kolona razpršila po strmeh pobočju. Tovariši iz Pokrajinske tehnike so se ob napadu srečno rešili in se napotili na Tolminsko v vas Čadrg in v ciklostilno tehniko »C-32«, ki je bila v nekem bunkerju nad vasjo.¹⁸

Iz Pokrajinske tehnike so poslali zaradi ofenzive v vojsko nekaj drugih članov in sodelavcev iz delavnic, člani ožjega vodstva Pokrajinske tehnike pa so se razdelili in odšli v skrivne postojanke obeh tiskarn, da bi tamkaj uredili vse potrebno za čimboljše maskiranje barak in da bi poskrili v pripravljene bunkerje najpotrebnejše tiskarsko gradivo, če bi sovražnik slučajno odkril tiskarni.

Ko so sovražniki 30. marca 1945 stisnili enote IX. korpusa NOV in POJ na najožji prostor med Otlico in Vojščico in ko je štab korpusa odredil preboj svojih enot v tri smeri, so bili prisiljeni tudi v tiskarni Sloveniji, kjer je bilo tedaj zbranih že okoli 50 ljudi, lotiti se potrebnih ukrepov, saj skrivanje in prehranjevanje tolikšnega števila ljudi v grapi ni bilo mogoče. Že 31. marca so opazili na vrhu grape nad tiskarno nemškega stražarja, ki pa dobro prikrite

¹⁶ Prav tam, str. 128–137.

¹⁷ Seznam kadra PT KPS za Slov. primorje 4. III. 1945 v arhivu IZDG.

¹⁸ Dopis J. Miklavca PT KPS za Slov. prim. 29. III. 1945 in dopis B. Kavčiča točki 600 12. IV. 1945 v arhivu IZDG.

tiskarne ni opazil. V tiskarni so prenehali z vsakršnim delom in odredili največjo tišino in strogo pripravljenost. Vodja pokrajinske tehnike Martin Kokalj-Aleš, njegov namestnik Boris Race-Žarko in vodja tiskarne Rado Čenčič so se posvetovali, kaj naj napravijo v tako kritičnem položaju s tolikimi ljudmi. Po dolgem posvetovanju so sklenili, da je za tiskarno najbolje, če odpošljejo zvečer, ko se bo umaknila nemška straža, nekaj domačinov in domačink iz Vipavske doline in Krasa na svoje domove ali v ciklostilne tehnike in nabavni oddelek Pokrajinske tehnike v Renčah, ki so vsi bili zunaj nemškega obroča. Zato so jih v soboto zvečer 31. marca pod vodstvom kurirjev poslali na kurirsko postajo P7 pri Gorenji Trebuši, od koder naj bi odšli po skrivnih poteh v Vipavsko dolino in naj bi se od tam po končani ofenzivi zopet takoj vrnili v tiskarno.¹⁹

Za vodstvo poslane skupine tovarišic in tovarišev iz tiskarne Slovenije so določili kurirje domačine, ki so dobro poznali teren tako v Trnovskem gozdu, kot tudi skrivne prehode iz Trnovske planote v Vipavsko dolino. Ker so sovražniki zaprli in strogo kontrolirali vse prehode proti Vipavski dolini, so odpekljali kurirji skupino tiskarskih delavcev v noči od 31. marca na 1. april v hrib Poldanovec nad Gorenjo Trebušo, kjer so se poskrili v strmih stenah med skalovjem ter naslednji dan v nedeljo 1. aprila 1945 od tam opazovali hude boje, ki so jih bojevale ves dan enote XXX. divizije v sovražnikovem obroču vse od Mrzle rupe prek Gačnika in Oblakovega vrha do Ogalec.

Ko je skupina članov iz tiskarne Slovenije prebila ves dan v stenah Poldanovca, se je zvečer spustila proti Vipavski dolini. Med Predmejo in Malo Lazno pa so padli v nemško zasedo. Skupina se je ob napadu razbila na vse strani in tako ponoči izgubila vsako zvezo med seboj. Ob napadu je bila ranjena le stavka-vajenka Ida Marušič iz Dola pri Doberdobu, ki pa je tako kot vsi drugi srečno prišla v dolino in na svoj dom.²⁰

Iz tiskarne so kritičnega dne odšli še nekateri drugi sodelavci, ki so se v ofenzivi skrivali in prebijali skozi sovražne zasede. Brez žrtev pa tiskarna Slovenija v tej ofenzivi le ni bila, saj je padel 3. aprila 1945 popoldne njen knjigovez Cvetomir Skok, ko se je z nekaterimi drugimi tovariši vračal proti tiskarni. Že naslednji dan so zapustili sovražniki tudi Vojsko in kmalu nato prenehali s svojo največjo ofenzivo v Slovenskem primorju.²¹

Že 24. marca 1945, ko je začel okupator s svojim splošnim napadom na Trnovsko planoto, je odšel vodja grafičnega oddelka Pokrajinske tehnike Viktor Ilovar s še nekaterimi drugimi člani v tiskarno Doberdob in se lotil tamkaj vseh potrebnih ukrepov za zavarovanje tiskarne. Takoj je prepovedal vsak prihod v tiskarno podnevi; s kamenjem so dobro zakrili vodovodne cevi, ki so dovajale vodo na turbino in prestavili dohod do tiskarne ter starega dobro zamaskirali. Dne 27. marca so pospravili v podzemne skrivne bunkerje tiskarski stroj in drugo tiskarsko gradivo, osebje pa je bilo pripravljeno, da se umakne iz tiskarne, če bi se ji sovražnik približal. Člani tiskarne so kljub vsemu vztrajali v tiskarni in budno opazovali nemške premike po dolini Idrijce in po Šebreljskih hribih. Ker so sovražniki 2. aprila 1945 zapustili Šebrelje, so člani tiskarne zvelikli iz skrivališč tiskarski stroj in drugo gradivo ter pričeli zopet tiskati.

¹⁹ Dopis PT KPS za Slov. prim. št. 356 Obl. komiteju KPS za Slov. prim. 4. IV. 1945 v arhivu IZDG.

²⁰ Dopis Ide Marušič tov. Mitji (R. Čenčiču) 8. IV. 1945 v arhivu IZDG.

²¹ Dopis t. Slovenija PT KPS za Slov. prim. grafičnemu oddelku 17. IV. 1945 v arhivu IZDG.

Najbolj izpostavljena nevarnosti, da jo sovražnik odkrije, je bila tiskarna Slovenija, saj so se v njeni neposredni bližini okoli Vojšćice in Ogalc bili najhujši boji za preboj enot IX. korpusa, njegovega štaba in pokrajinskega vodstva osvobodilnega gibanja na Primorskem, iz nemškega obroča. Prav težka pristopnost skrivnih grap in dobro zamaskirani objekti tiskarn ter iskrena vdanost okoliških ljudi osvobodilnemu gibanju so pripomogli, da sta ostali obe tiskarni neodkriti in da sta lahko še po nemški ofenzivi tiskali narodno-osvobodilni tisk vse do osvoboditve Slovenskega primorja. Čeprav so imeli v tiskarni Sloveniji le malo strokovno usposobljenih ljudi, saj so se ti, ki so odšli na svoje domove, le počasi vračali v tiskarno, so vendar natisnili še vrsto tiskov. Šele v drugi polovici aprila so se zbrali zopet vsi nekdanji člani v tiskarni.

Ker se je med ofenzivo zateklo v grapo pod Ogalci in v tiskarno Slovenijo kar sedem borcev in domačinov, ki so se sami reševali iz nemških klešč, se je število osebja zopet povečalo. Zato vodstvo z zmanjšanjem tiskarskega osebja, ki ga je odposlalo iz tiskarne, ni doseglo povsem svojega namena. Vsi, ki so se zatekli v tiskarno, so morali po pravilih partizanskih skrivnih objektov ostati v tiskarni.

V obeh tiskarnah so sicer v zmanjšani meri tiskali vse do konca aprila. Še 1. maja so v tiskarni Sloveniji natisnili posebno številko Partizanskega dnevnika, v kateri so objavili razveseljivo vest o osvoboditvi Trsta, Gorice in Tržiča.

Ob osvoboditvi Trsta in Gorice ter ostalega Primorja se je tiskarsko osebje obeh tiskarn preselilo v osvobojena mesta Trst in Gorico, kjer je nadaljevalo z delom v tamkajšnjih tiskarnah.

Obe partizanski tiskarni sta ostali še dolgo po osvoboditvi. Medtem ko so iz tiskarne Doberdob odposlali stroje in sta nato baraki propadli, je tiskarna Slovenija ohranjena z vsem svojim inventarjem kot pomemben kulturni spomenik vse do današnjih dni.

Osrednji partizanski tiskarni v zadnji nemški ofenzivi na Dolenjskem

Četrta jugoslovanska armada je imela nalogo uresničiti zamisel vrhovnega komandanta maršala Tita, da v končnih operacijah osvobodi jugoslovanske narode na vsem njihovem etničnem ozemlju in da obkoli in prisili k vdaji nemško jugovzhodno armadno skupino. Zato je začela s svojimi operacijami že 20. marca 1945 iz doline reke Une proti Liki in Gorskemu Kotarju. Operacije so se razvijale zelo hitro, saj je bil že proti koncu marca osvobojen Bihać, od koder se je usmerila skozi Liko k jadranski obali ter do srede aprila osvobodila obalna mesta Hrvatskega primorja in se približala Reki.²²

Za zavarovanje čim hitrejšega odstopa enot nemške jugovzhodne skupine iz notranjosti Jugoslavije na svoje zadnje obrambne položaje v Sloveniji, so sovražniki vsekakor hoteli zavzeti komunikacije na Dolenjskem, ki so vodile vzdolž njihove zadnje obrambne črte, katero so začeli z vso naglico graditi v dolini Krke čez Suho krajino in Bloke na Notranjskem do Postojne. Obenem pa

²² Tone Ferenc, Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine. Kronika 1960, 2. zv., str. 73-74.

so hoteli zagotoviti nemoten promet po cestah, ki so vodile s te obrambne črte proti severu na meje nemškega rajha. Zato je hotel nemški okupator čimbolj odriniti od teh komunikacij enote VII. korpusa NOV in POJ, ki so jih na tem področju najbolj ogrožale.

S ciljem, da odrine našo vojsko iz doline Krke in od zanj zelo važnih cest Novo mesto-Grosuplje-Ljubljana, Ljubljana-Kočevje-Brod na Kolpi in cesto, ki je povezovala obe omenjeni cesti, Novo mesto-Dvor-Smuka-Kočevje, je okupator začel 10. aprila 1945 na področju Suhe krajine ofenzivo, s katero je nameraval prodreti na Kočevski Rog in dalje v središče osvobojenega ozemlja v Belo krajino, kjer so bile poleg vodstva osvobodilnega gibanja in glavnega štaba NOV in POS še druge upravne ustanove osvobojenega ozemlja ter preskrbovalne baze partizanske vojske, partizansko letališče za pristajanje zavezniških letal in mnoge vojaške in druge šole.

V glavni smeri nemškega napada na Suho krajino in na cesto Dvor-Smuka-Stari Log-Kočevje, so bile razporejene enote XVIII. divizije NOV in POJ na obrambnih položajih v sami Suhi krajini, medtem ko so bile enote XV. divizije NOV in POJ razporejene na severnih obronkih Kočevskega Roga na črti Gorenja in Dolenja Topla reber—Rdeči kamen. Pri vasi Komolcu je bila ena baterija artilerijske brigade s štirimi gorskimi topovi. S temi silami je glavni štab NOV in POS zaprl dohode do Roga, kjer so bile še uprava SCVPB in bolniške postojanke, ki pa so jih že februarja in marca 1945 precej izpraznili in poslali ranjence na zdravljenje v Bari, nadalje največja in najbolje opremljena Partizanska tiskarna, ki je tiskala osrednji narodnoosvobodilni tisk, in še nekaj drugih pomembnejših partizanskih postojank.

Zgodaj zjutraj 10. aprila so začele nemške, domobranske in enote ROA (Ruska osvobodilna armada) silovit napad na položaje naših enot v Suhi krajini. Najhujši boji so potekali v dneh od 12. do 15. aprila, ko so sovražniki zrinili naše enote čez cesto Kočevje—Smuka—Dvor in osvojili 13. aprila položaje na severnih obronkih Kočevskega Roga na črti Deden vrh-Sv. Peter-Gorenja Topla reber, naše enote pa so se umaknile na položaje Kunč-Rdeči kamen-Pečka.

Štab VII. korpusa NOV in POJ je v noči 14. na 15. april pregrupiral svoje enote s tem, da je poslal s sektorja Podgrada na Kočevski Rog IV. SNOUB Matija Gubca na odsek Grofja miza-Kunč-Babja gorica-Faberjev križ. Štab XVIII. divizije je s svojimi enotami zavzel položaje pri Dolenjih in Gorenjih Lakencah in Birčni vasi, sovražnik pa se je zadrževal na levem bregu Krke.

Dne 18. aprila so sovražniki vdrli na desni breg Krke v Podhosto in so z domobranci, ki so prodirali iz Straže skozi vas Gradšče, rinili v smeri Podturn-Poljane-Stare žage z namenom, da prodrejo do »Dojčbirta« nad Semičem in s tem prislijo enote XV. divizije, da se umaknejo s položajev na Rogu. Njihovo prodiranje pa so zaustavili trije bataljoni V. prekomorske brigade, ki so bili razporejeni nad Semičem. Sovražnik se je moral naglo umakniti nazaj v Poljane in Podturen ter se je 19. aprila umaknil na levi breg Krke v Sotesko. S tem je bila odstranjena nevarnost, da prodre sovražnik za hrbet našim enotam na Kočevskem Rogu. Obrambni boji so trajali na Rogu vse do 29. aprila 1945, ko so se enote VII. korpusa NOV in POJ umaknile s svojih položajev na Rogu in odšle na nove položaje za osvoboditev Kočevja in za prodor proti Ljubljani.²³

²³ Miroslav Stepančič, Dejstva 7. korpusa od 4.—20. aprila 1945 g. Vojnoistorijski glasnik 1959, br. 5, str. 3—34.

Tak je bil sredi aprila vojaški položaj na Kočevskem Rogu, kjer so tik za položaji naše vojske, ob grmenju topov in minometov ter mitraljezov in pušk, še vedno tiskali tiskarji Partizanske tiskarne osrednje časopise Slovenskega poročevalca, Ljudsko pravico in Našo vojsko ter drug osvobodilni tisk. Med najhujšimi boji, ki so jih bojevale naše enote z Nemci in kvislinškimi enotami za posest Kočevskega Roga, ko so se naše enote umaknile že na položaje v neposredni bližini tiskarne, so prejeli tiskarji v delo še 13. številko časopisa Ljudska pravica z dne 15. aprila 1945. To številko so takoj postavili in že naslednji dan 16. aprila tiskali, ko so se na Rogu zopet razvneli srditi boji med enotami XV. divizije NOV in POS ter med Nemci in domobranci, ki so hoteli prodreti iz Spodnjega loga v bok našim enotam. Zato je premedil štab XV. divizije popoldne Gubčevo brigado iz odseka Pečca—Sv. Peter na odsek Vinska pot—kota 764 (zahodno od Babje gorice) vsega le 2,5 km oddaljenosti od Partizanske tiskarne in je s tem zaščitil dohod do tiskarne. Zato so tiskarji natisnili še to zadnjo številko v 5000 izvodih in jo naslednjega dne odposlali iz tiskarne.²⁴ Zaradi negotovega položaja na Rogu so istega dne začeli razstavljati tudi oba tiskarska stroja (to je velikega brzotiskalnega in manjši tigel) ter ju pripravili za prevoz. Dne 19. aprila, ko so naše enote izrinile sovražnika iz Topliške in Poljanske doline ter ga pregnale na levi breg Krke so odpeljali tiskarji oba stroja z vsem tiskarskim gradivom iz Partizanske tiskarne v Belo krajino in se umaknili s Kočevskega Roga.

*

Tako kot v Suhi krajini in dolini Krke so nemški oddelki in domobranci povečali svojo dejavnost iz svojih postojank na Blokah ter začeli vse pogosteje prodirati proti Loškemu potoku. Iz Rakeka pa je vdiral na Notranjsko 2. domobranski bataljon. S temi sovražnimi enotami je vodil nenehne boje Notranjski odred, ki je odbijal sovražnikove vpade na Notranjsko.

Vojaški položaj na Notranjskem in še posebno v Loškem potoku, iz katerega so bili najbližji dohodi do tiskarne Triglav na Goteniškem Snežniku, je zahteval od tiskarjev posebno previdnost. Zato že od konca februarja 1945 niso smeli več voziti hrane, papirja in drugega tiskarskega gradiva iz ekonomata tiskarne na Medvedjeku po gozdni poti do tiskarne, ampak so morali vse znositi na ramah, da je tako bilo čim manj sledov do tiskarne.

Ko so 10. aprila 1945 začeli sovražniki svojo ofenzivo v Suhi krajini proti Kočevskemu Rogu, so ukazali Srbskemu dobrovoljskemu korpusu in četnikom tako imenovane Dinarske divizije, ki so že jeseni 1944 prišli na Primorsko, da začnejo prodirati iz Brkinov in Pivke čez Mašun proti Babnemu polju Prezidu in Čabru ter tako izpolnijo praznino v nemški frontni črti, ki so jo Nemci organizirali na črti Kraljevica-Delnice- Kočevje-Žužemberk-Novo mesto.

Dne 11. aprila so odšli nedičevci in četniki v dveh kolonah (okoli 10.000 mož) čez Mašun na Notranjsko. Ena kolona se je usmerila proti Loški dolini in Blokam, druga pa proti Babnemu polju in Prezidu. To drugo kolono je napadel III. bataljon Notranjskega odreda in bil z njo boje vse do noči, ko se je moral zaradi sovražnikove premoči umakniti na Travo nad Čabrom. Naslednji dan 12. aprila so četniki prodrli iz Prezida v smeri vasi Parg, Podplanina in Trava. Notranjski odred, ki je zavzel položaje nad Travo, je bil na-

²⁴ Dopisa Partizanske tiskarne uredništvu Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice 17. IV. 1945.

slednjega dne večurne boje s sovražnikom, vendar se je moral zaradi sovražnikove premoči umakniti na nove položaje in sicer na koto 975 v bližini ekonomata tiskarne Triglav na Medvedjeku ter koto 944 (Pasja jama) nad vasjo Črni potok v dolini Čabranke. Od tod so napadli borci Notranjskega odreda 14. aprila četniško kolono, ki se je pomikala po dolini Čabranke proti Osilnici. Kolona se je morala zaradi neugodnega položaja v soteski Čabranke, kjer ni mogla izsiliti prehoda, vrniti v Čabar. Da bi vendarle pospešili svoj prehod na Kočevsko in na cesto Brod na Kolpi-Štalcarji-Kočevje, so iz Čabra odšli po cesti čez Travo proti Dragi (v Loškem potoku) in dalje proti Medvedjeku, da bi tamkaj obkolili Notranjski odred in ga prisilili k umiku. Že v jutranjih urah 15. aprila 1945 so napadli četniki položaje Notranjskega odreda na Medvedjeku.²⁵

S prodorom četnikov na Medvedjek in s tem na področje Goteniškega Snežnika, je nastal nevaren položaj tudi za tiskarno Triglav na Goteniškem Snežniku. Vodja tiskarne Franc Plevel-Joki in obveščevalec tiskarne domačin iz Belice v Čabranski dolini Tone Ožbolt sta odšla takoj v štab odreda in ga prosila, naj bi se odred ne bojeval s četniki na položajih, ki so v neposredni bližini konspirativnih objektov, to je na območju Goteniškega Snežnika. Štab odreda je zato ukazal borcem, naj se med bojem, ki se je medtem že razvnel, umikajo ob gozdarski cesti, ki vodi z Medvedjeka nad Taborsko steno skozi Dragarski gozd proti vasi Dragi (na Kočevskem) in dalje proti Borovcu. Ker pa so se borci bali, da bi jih četniki med bojem vrgli proti strmim stenam, ki padajo v dolino Čabranke, so se umikali od te ceste vse bolj na pobočje Goteniškega Snežnika ter pri tem zašli na opuščeno pot, ki se je odcepila od gozdarske ceste že pod Goteniškim vrhom in je vodila skoraj vzporedno z gozdarsko cesto v gozdove Goteniškega Snežnika. S te gozdne poti je bil narejen pri neki skali tudi skrivni pristop po lestvi, ki so jo dvigali in spuščali na pot, do spodnje tiskarske postojanke, v kateri so imeli postavljen v veliki baraki brzotiskalni stroj, v drugih manjših barakah pa je bila stavnica in drugi oddelki tiskarne Triglav. Sledeč borcem Notranjskega odreda, so prišli na zgornjo gozdno pot tudi četniki, ki so jih borci odreda tu napadli.

Vodja tiskarne Plevel se je po pogovoru v štabu odreda s svojim obveščevalcem takoj vrnil v tiskarno in je v času, ko so trajali boji še na Medvedjeku, zbral tiskarje tudi iz tiskarske postojanke imenovane Ladopunkt, ki je bila nameščena v baraki tik pod vrhom Goteniškega Snežnika, v spodnji tiskarski postojanki in čakal na izid bojev. V zadnjem trenutku, ko so se četniki že borili z borci odreda tik pod tiskarno, so se tiskarji umaknili po skrivnih poteh ob pobočju Visokega hriba in Jelenbrega mimo vasi Borovec v Dolenjo Brigo, kjer so čakali do večera na izid bojev na Goteniškem Snežniku.

Ko so zvedeli, da so se borci odreda umaknili do vasi Inlauf, so se tiskarji v mraku pripravili na odhod v Belo krajino. Ko so se uvrstili v kolono, so v večernih urah v nedeljo 15. aprila 1945 zaslišali na pobočju Goteniškega Snežnika oster pok in zagledali svetel plamen, ki je uničeval njihovo tiskarno.²⁶ Četniki so tedaj minirali vse objekte spodnje tiskarske postojanke z velikim brzotiskalnim strojem in jih popolnoma uničili in požgali. Uničili pa so le spod-

²⁵ Operac. poročilo Notranjskega odreda št. 203 štabu VII. korpusa z dne 18. IV. 1945 v arhivu IZDG.

²⁶ Tratar Marjan-Učo, Spomini na Snežniški Triglav. Ljubljanski dnevnik 1956, št. 104 in ustne izjave: Tone Ožbolt ml., Anton Ožbolt st. iz Belice, Matija Krković s Kaptola ter Fani Glad iz Dolenje Brige.

njo postojanko, medtem ko zgornje (Ladopunkta) niso našli in je ostala nepoškodovana. Po osvoboditvi so iz nje odpeljali mali tiskarski stroj in drugo tiskarsko gradivo.

O uničenju tiskarne Triglav, je po dobljenih podatkih, poročal šele 22. aprila organizacijski štab Slovenskega domobranstva poveljnik šolske skupine. V obširnem zaupnem poročilu je podroben opis tiskarne in njeno uničenje. Takole je napisano med drugim: »... Pri preiskavi gozda od strani Srbskega dobrovoljskega korpusa med Gotenico in Travo, je bila dobljena 100 m dolga in 20 m široka baraka, v kateri so bili najmodernejši tiskarski stroji. Tiskarna je bila pol v zemlji. Sled pri vходу je bila čisto zabrisana, videti je bilo, da so vsakokrat, ko so šli v tiskarno in odšli iz nje, položili lestev, po kateri so hodili in jo takoj odstranili. V vseh prostorih tiskarne je bila električna razsvetljava, ker so bili tudi stroji na električni pogon. Poleg tega so imeli tudi stroj na bencinski pogon in na oglje... Poleg te barake je bilo še 6 moderno zgrajenih barak, v katerih je bila hrana in polni magacini raznega materiala. 4. polk je dobil nalog pobrati kar se da, drugo pa podminirati, kar je bilo takoj izvršeno. ...²⁷

Člani tiskarne Triglav so ponoči med 15. in 16. aprilom šli pri Kaptolu čez cesto Kočevje-Brod na Kolpi ter odšli skozi Stari trg ob Kolpi v Črnomelj, kamor so medtem prišli tudi tiskarji iz Partizanske tiskarne na Rogu, ki so srečno rešili tudi oba tiskarska stroja iz ogrožene tiskarne.

Iz Bele krajine so odšli partizanski tiskarji deloma v osvobojeni Zadar, kjer so slovenski grafični delavci, ki so prišli tja iz internacijskih taborišč ali iz bolnišnic v Italiji, organizirali tiskarno in so nato tamkaj tiskali osrednja glasila Slovenskega poročevalca, Ljudsko pravico in Našo vojsko, deloma pa so odšli v osvobojeni Trst, kjer so natisnili še eno številko Ljudske pravice in kar tri številke Slovenskega poročevalca.

L'IMPRIMERIE DES PARTISANS SLOVENES PENDANT LES DERNIÈRES OFFENSIVES ALLEMANDES EN SLOVÉNIE

Résumé

Après les offensives effectuées par les forces d'occupation allemandes depuis décembre 1944 jusqu'au mois d'avril 1945 ne restèrent que quatre imprimeries. C'étaient des «Slovénie» et «Doberdob» dans le Littoral slovène, tandis que dans la Haute Carniole fonctionnaient encore deux, la «Trilof» et la «Donas». Avant cette période il en avait eu bien neuf sur le territoire de toute la Slovénie. Par suite de l'offensive allemande durent cesser leur activité toutes trois les imprimeries en Styrie (la succursale de la «Partizanska tiskarna», la «Pohorska tiskarna», la «Pravica») et la «Partizanska tiskarna» dans Kočevski Rog. Complètement détruite resta la grande imprimerie «Triglav» dans la montagne de Goteniški Snežnik, incendiée la baraque de l'imprimerie «Donas» dans les monts de Jelovica, mais ici la machine avait été sauvée et continua ensuite à servir à Bohinj jusqu'à la libération.

Pendant les offensives les nazis firent prisonniers presque tout le personnel de l'imprimerie «Pravica» en tuant ensuite tous les hommes et dans le Littoral perdit sa vie un relieur. Le personnel d'autres imprimeries partisans réussit à se sauver en continuant son travail dans autres imprimeries bien cachées que l'ennemi malgré tous ses efforts ne réussit plus à découvrir.

²⁷ Slovensko domobranstvo, Organizacijski štab, Zaup. št. 1010 — Poveljniku šolske skupine 22. IV. 1945 v arhivu IZDG.